

Филип Д. ВУЧЕТИЋ*

ИЗБОРИ У КЊАЖЕВИНИ/КРАЉЕВИНИ ЦРНОЈ ГОРИ 1905-1913.

ABSTRACT: *In this thesis we will present political life in the Principality/the Kingdom of Montenegro in the period from 1905 to 1913.*

The emphasis will be put on the elections that are organised in 1906, 1907, 1911 and at the end of 1913. Also, the aim of this thesis is to show political polarization and political struggle between the Court and the democratic currents in the in the State.

KEY WORDS: *Elections, The People's Party, The Real People's Party, The Prince/The king Nikola, Montenegro.*

Избори 1905. године

Књаз Никола је октобра 1905. године прокламацијом саопштио да ће народу даровати устав на Никољдан¹ Овим чином био је испуњен први предуслов за расписивање избора у Књажевини Црној Гори. Књаз је октобра 1905. године издао указ, којим је наредио да се у цијелој земљи одрже избори за Народну скупштину. Избори су одржани 14. новембра 1905. године. Изборне јединице су се поклапале са капетанијама и варошким општинама. За Уставотворну скупштину бирало се 56 посланика из капетанија. Посланици за шест градова посебно су бирани, што значи да су бирачи у Уставотворну скупштину слали 62 посланика. У Скупштину је улазило и 14 вирилних посланика.² Избори су били јавни и непосредни. Ипак, бирачи су били необавијештени о уставним правима и парламентаризму, па су самим тим показали неповјерење и суздржаност. То је довело до слабе излазности.

* Аутор је докторанд историје на Универзитету у Приштини, Косовска Митровица.

¹ Миомир Дашић, „Неки преломни догађаји у јужнословенским земљама на почетку 20. стољећа и њихово рефлектовање на доношење устава за књажевину Црну Гору 1905. године“, *Историјски записи*, 1-4, Подгорица, 2005, 269–287.

² Љиљана Јокић, *Устав за Књажевину Црну Гору*, Подгорица, 1996, 84.

На овим изборима нијесу постојале политичке партије, па је самим тим владало племенско и братственичко договарање. Кандидати су на изборе углавном ишли појединачно, без писаног програма, позивајући се на личне и породичне заслуге.³ И поред оскудне архивске грађе, др Љиљана Јокић је успјела да реконструише изборе 1905. године. Из њених истраживања можемо закључити да су постојале многе дилеме и неправилности. Прије свега, чиновници који су радили на Цетињу а живјели у околним селима, нијесу знали на ком мјесту да искористе бирачко право. Такође, на неким изборним мјестима гласање је каснило, док је у Подгорици гласање поновљено.⁴

Изборним резултатима књаз Никола је могао бити задовољан, у Уставотворну скупштину ушли су људи блиски двору. Књаз је у Скупштини могао рачунати на апсолутну подршку: 23 племенска капетана, 9 командира и подкомандира, 9 судија, 3 војводе, 2 обласна управитеља и 2 чиновника.⁵ Овај скупштински сазив приликом доношења устава послужио је као декор. Никољдански устав прихваћен је без дискусије посланика.

Иако је устав био корак напријед за црногорско друштво, он је имао велике недостатке. Никољдански устав из 1905. године био је октроисан, тј. књаз га је даровао народу. Књаз је и након доношења устава остао најмоћнија личност у држави. Нити једна скупштинска одлука није могла да буде спроведена у дјело без његовог пристанка. Према Уставу, књаз је вршио законодавну власт са Народном скупштином. Он је потврђивао и проглашавао законе, био врховни заповједник војске, заступник свих признатих вјера у Црној Гори, заступник земље са страним државама. Књаз такође проглашава ратно стање и потписује мир. Указом поставља и разрјешава државне чиновнике, даје војничке чинове, ордене и титуле, има право ковања новца. Амнестије и помиловања налазе се у књажевим рукама. Сазивање Народне скупштине, редовне и ванредне, припада књазу.⁶

Након 1905. године, Књажевина Црна Гора је постала уставна монархија. Ипак, велика овлашћења која су остављена књазу, кочила су потпун развој парламентаризма. Самим тим, демократски процеси у држави били су знатно отежани.

³ Исто, 85.

⁴ Исто, 85–86.

⁵ Исто, 87.

⁶ Видјети: *Устав за Књажевину Црну Гору 1905.*, Цетиње, 1907; Љиљана Јокић, *Устав за Књажевину Црну Гору*, Подгорица, 1996; Лука Вукчевић, *Никољдански устав 1905. и почеци уставног живота у Црној Гори*, Подгорица, 1996; Мijat Šuković, *Ustav za Knjaževinu Crnu Goru od 1905: u svom vremenu*, Podgorica, 2006.

Избори након Никољданског устава

У складу са одредбама Устава, књаз Никола је прокламовао Закон о избору народних посланика 24. јуна 1906. године. Закон је имао 67 чланова. Према одредбама закона, Народна скупштина се бирала на четири године, осим у случају који је предвиђен чланом седамнаест, у вези са чланом 66 Устава. Скупштина се састајала у редовном сазиву на Луциндан. Изборна јединица била је капетанија и пет варошких општина, сједишта обласне управе: Цетиње, Подгорица, Никшић, Колашин и Улцињ. Право гласа је имао сваки црногорски поданик (држављанин) мушкарац са навршену 21 годину, без обзира на то колико плаћа порез. Официри и подофицири стојеће војске, осуђеници, као и они који су изгубили грађанска права нијесу имали право гласа. Лица под старатељством, и она лица која су без дозволе државе ступила у службу друге државе, такође нијесу имала право гласа. Народни посланик је могао постати сваки мушкарац који је на дан избора имао навршених тридесет година, који плаћа најмање петнаест круна дације или пореза. Чиновници управних полицијских власти нијесу могли бити бирани за народне посланике. Закон је имао одредбе које су се тичале бирачких спискова, који је требало да буду сачињени и стављени на јавни увид. За гласачка мјеста одређене су канцеларије капетанских и општинских судова, а свака општина бирала је по једног представника у бирачком одбору. Избори су трајали од шест изјутра до два сата послје подне. Гласање је било јавно. Бирач је поред свог имена исписивао име кандидата за кога жели да гласа. У случају да је гласач био неписмен, што није била ријетка појава, писар би уписивао умјесто бирача име кандидата. Посланик је постајао онај који добије апсолутну већину, то јест више од пола гласова. Уколико би кандидати добили такав број гласова, да нико нема апсолутну већину, истога дана би се поновило гласање, а ако би исход био исти, одлучивало се жријебом. Законом су биле предвиђене и жалбе. Сваки гласач и кандидат имао је право жалбе преко Народне скупштине или Министарства унутрашњих дјела.⁷

Избори су у цијелој земљи одржани 14. септембра 1906. године. Кандидати на овим изборима изашли су појединачно, то јест, ни један кандидат на основу расположивих података није изашао са посебним програмом. Позивајући се на братственичку и племенску солидар-

⁷ Закон о избору народних посланика У: *Црногорски законици 1796–1916*, књ. IV, *Правни извори и политички акти од значаја за Историју државности Црне Горе, Зборник докумената*, приредили: др Бранко Павићевић и др Радослав Распоповић, Подгорица, 1998, 245–258.

ност, и на своје породичне заслуге, кандидати су апеловали код гласача не би ли добили што већи број гласова. На изборима у неким мјестима појавио се велики број кандидата. Избори су текли слободно. Власти нијесу вршиле агитацију нити су кочиле изборну вољу бирача. Ипак, из одређених извора сазнаје се да су људи из локалних органа власти говорили бирачима за кога да гласају. Спасоје Пилетић биљежи да је у Пиперској капетанији стари и угледни ратник војвода Михаило Вучинић позивао бираче да не гласају за Пилетића, већ за његовог сина.⁸

У поређењу са изборима из 1905. године, излазност је била већа, али ипак је у капетанијама изашао много мањи број од уписаних бирача. Било је капетанија гдје је гласало свега 11% од укупног броја уписаних бирача. Мали одзив гласача може се објаснити удаљеношћу бирачких мјеста, као и чињеницом да стари и болесни нијесу могли доћи на гласање, а такође ни они гласачи који су радили у иностранству.⁹

На Цетињу, у Зетском дому, на Лучиндан 1906. године састала се прва Црногорска народна скупштина изабрана по одредбама Устава. У овај сазив Скупштине ушло је 59 посланика из свих крајева Црне Горе.¹⁰ По отпочињању рада, Скупштина је изабрала привременог предсједника, сердара Сава Пламенца, као најстаријег. Затим се приступило избору чланова Верификационог одбора за посланичке мандате. За предсједника Верификационог одбора изабран је Спасоје Пилетић, за секретара Гаврило Церовић, а чланови су били Бајо Гардашевић, Јанко Спасојевић и Јанко Тошковић.¹¹

Одмах на првој сједници дошло је до жестоких сукоба између младих и напредних посланика, са старим и конзервативним посланицима блиским књазу. Сукоб је избио око учешћа вирилних посланика у верификацији мандата. Већином гласова на крају је одлучено да вирилни посланици не буду у Верификационом одбору.¹² Народна мисао писала је да вирилни посланици потичу из феудализма: „Тада су некоји људи добијали части и имања, да своме дародавцу буду вјерни и покорни, односно да онако играју како им он буде диктирао“.¹³

У извјештају који је Јанко Спасојевић изложио Скупштини саопштава се да је примљено 61 пуномоћје. Одбор такође доноси закљу-

⁸ Новица Ракочевић, *Црногорска народна скупштина 1906–1914*, Подгорица, 1997, 31.

⁹ Исто, 31-32.

¹⁰ Избори народних посланика, извршени на дан 14. септембар, за скупштинску периоду од 1906–1910, *Глас Црногорца*, бр. 37, 16. септембар 1906.

¹¹ Домаће вијести, Народна скупштина, *Глас Црногорца*, бр. 42, 21. октобар 1906.

¹² Јанко Тошковић, Мемоари, *Биљешке из уставне владавине краља Николе и њеног трагичног свршетка од 1905. до 1918. године*, Цетиње, 1974, 21.

¹³ Вукић Илинчић, *Први опозициони лист у Црној Гори Народна мисао, одабрани чланци*, Никшић, 2016, 53.

чак да су избори у варошима Улцињу, Бару, Цетињу и Колашину, као и у капетанијама, извршени правилно и да против њих нема жалби. Такође је закључено да су приликом избора чињене одређене неправилности: у Доњоморачкој капетанији, Андријевичкој, Љешанској, Планинско-Пивској, Жупској и др. Жалбе су се односиле на физичке нападе, као и на агитације да се гласа за Лазара Мијушковића и слично.¹⁴

Након коначног усвајања извјештаја Верификационог одбора, за ријеч се јавио Бајо Гардашевић, стари правник, човјек изузетно куражан и заговорник демократизације. Он је у свом излагању покренуо крупно питање о начину на који је донесен Устав. Између осталог рекао је и да ће посланици пасти у очима цијелог уставног свијета, јер полажу заклетву на устав у чијој изради нијесу учествовали. Јанко Спасојевић, привремени предсједник Народне скупштине, прекинуо је ово излагање, под образложењем да та тачка није на дневном реду. Посланици су након ове дискусије положили заклетву у присуству свештеника.¹⁵

Након поменутог чина, за предсједника Народне скупштине изабран је војвода Шако Петровић, који је имао више гласова од Михаила Ивановића. Како савременици догађаја наводе, књаз Никола је повео озбиљну опструкцију против именовања Шака Петровића на поменуто мјесто.¹⁶ Након пријестоне бесједе књаза Николе отворен је парламентарни живот у Књажевини Црној Гори. Бесједа је послужила као основа за расправу у Народној скупштини која ће водити кристализацији гледишта, диференцирању ставова и груписању народних посланика. Новица Ракочевић с правом запажа да је књажева бесједа послужила као основ за отварање борбе мишљења и ставова.¹⁷

Нацрт адресе којом је требало одговорити на пријестону бесједу књаза Николе довешће до оштрих полемика у Скупштини. За израду адресе изабрано је десет посланика: др Милован Марушић, Марко Радуловић, Јован С. Пламенац, Ристо Поповић, Гавро Вуковић, Марко Петровић, Гаврило Церовић, Милосав Раичевић и Јанко Тошковић. Овај одбор се убрзо подијелио на двије фракције које су се у суштини мало по чему разликовале. Марко Радуловић, Милисав Раичевић и др Марушић остали су у мањини. Жучна расправа међу посланицима довела је до увреда и клевета, а посебно је дошло до изражаја лично непријатељство међу једним бројем посланика. Сукоб на релацији Гавро Вуковић – Лазар Мијушковић обиљежио је скупштинску расправу. По-

¹⁴ *Стенографске биљешке Црногорске Народне Скупштине*, 1906, 1–18.

¹⁵ Исто, 30–31.

¹⁶ Н. Ракочевић, нав. дј., 38.

¹⁷ Исто, 39.

сланици су изнијели низ критика на рачун владе Лазара Мијушковића, гдје се посебно истицао Јанко Тошковић, који је владу оптужио за пустош.¹⁸ У расправи су узели учешће: др Марушић, Јован С. Пламенац и Саво Вулетић. Тражила се провјера трошења средстава и прије 1905. године, што је посебно довело до врења у скупштинској сали.

Због оштрих критика на рачун владе, Мијушковић је поднио оставку не чекајући да неповјерење изгласа скупштинска већина. Оставку је уважио књаз Никола, па су Лазар Мијушковић, Јанко Вукотић, Андрија Радовић, Лабуд Гојнић и Мило Дожић уступили мјесто новом кабинету. Нову владу чинили су предсједник Министарског савјета и министар иностраних дјела Марко Радуловић, министар финансија Митар Ђуровић, министар војни артиљеријски командир Данило Гатало, министар унутрашњих дјела Михаило Ивановић, министар правде, просвјете и црквених дјела Милисав Раичевић.¹⁹

Расправа о адреси која ће се упутити књазу настављена је и након пада Мијушковићеве владе. Коначно је 11. октобра 1906. године усвојена Адреса којом је Народна скупштина одговорила на Пријестону бесједу књазу Николе. На истој сједници одабрана је и делегација која ће књазу уручити Адресу.²⁰ Убрзо је Скупштина усвојила и *Пословник о раду Народне скупштине*. То је први закон који је усвојила скупштинска већина.²¹ Закон је имао деветнаест дјелова и 153 члана. Њиме је регулисан долазак посланика на сједнице, провјера посланичких пуномоћја, избор предсједника Скупштине, скупштинске одлуке и одредбе, скупштинске адресе, истраге и анкете, молбе, жалбе, гласање посланика и сва друга питања која су се тицала рада Народне скупштине. *Закон о пословном раду Народне скупштине* усвојен је још за вријеме в Марка Радуловића. Донесен је *Закон о избору народних посланика*, који је имао опште одредбе, девет дјелова и деведесет чланова. Њиме су регулисани изборни окрузи, број посланика, бирачко право, ко може бити народни посланик, бирачки спискови, кандидатске листе, гласачка мјеста и др.

На петнаестој редовној сједници Црногорске народне скупштине, народни посланик Јанко Тошковић поднио је *Предлог о избору анкете*, која ће се бавити прегледом старих државних рачуна. Овај приједлог отвориће најжучнију расправу, не само у овом сазиву, него током цијелог

¹⁸ *Ст. биљешке*, 1906, 91–95.

¹⁹ Службени дио, *Глас Црногорца* бр. 45, 11. новембар 1906.

²⁰ Записници сједница Народне скупштине, Записник од 6. новембра 1906, *Глас Црногорца*, бр. 47, 18. новембар 1906.

²¹ Н. Ракочевић, нав. дј., 55; Младен Вукчевић, „Оглед о законском уређењу начина рада Црногорске народне скупштине из 1906. године“, *Историјски записи*, 1–4, Подгорица, 2006., 331–336.

рада Скупштине до краја државне независности Црне Горе. Приједлог је био да комисија почне са прегледом рачуна почевши од 1880. године, а велики број посланика учествовао је у овој расправи, међу њима Саво Вулетих, Гаврило Церовић, министар финансија Митар Ђуровић, војвода Шако Петровић, др Лазар Томановић и митрополит Митрофан Бан. Посланици су се и по овом питању поларисали. Док су једни тражили упоран преглед финансија предуставног периода, други су сматрали да то право немају по Уставу. Ипак, превагнула је она група посланика која се залагала за преглед финансија прије 1905. године, међу њима Милисав Раичевић, Митар Вукчевић, Јевто Ћетковић, Јанко Тошковић и др.²²

Формирање овог одбора била је велика побједа напредних посланика над књазом Николом и старим режимом. Ипак, све је било кратког даха. Књаз Никола је искористио божићни одмор на ком је била Скупштина, па је без знања министра војног унаприједио командира Блажа Бошковића у чин бригадира. Овај књажев чин изазвао је револт владе, а посебно министра војног Данила Гатала, који је поднио оставку, а за њим и остали чланови владе. Убрзо су на Цетиње стигли и посланици који су одлучили да се солидаришу са члановима владе, па су поднијели оставке на посланичке функције.²³ Разговор са посланицима које је књаз сазвао у Оцаклији на двору није уродио плодом. Предсједник владе Радуловић, одлучно је оповргавао књажеве опаске на лош рад владе. Иако је књаз имао наводну жељу да остане иста влада, министар војни остао је при свом ставу и одбио да повуче оставку. Даљи опстанак владе био је немогућ, па је Марко Радуловић 14. јануара 1907. године поднио оставку на мјесто предсједника Министарског савјета. У образложењу оставке, поред осталог стоји да је влада подноси јер више не ужива књажево повјерење.²⁴

За новог мандатара књаз Никола је изабрао Андрију Радовића, бившег министра у влади Лазара Мијушковића. Радовић је био члан Народног клуба и касније основане *Народне странке*, књажев човјек од повјерења, али и особа за коју се вјеровало да би могла да побољша односе на релацији скупштина–двор. У новом кабинету Андрија Радовић је био предсједник Министарског савјета, министар иностраних послова, заступник министра финансија и грађевина и заступник министра војног. У владу су ушли Михаило Ивановић као министар унутрашњих

²² Н. Ракочевић, нав. дј., 58–61.

²³ Ј. Тошковић, *Мемоари*, 31.

²⁴ Архив Историјског института Црне Горе (=АИИЦГ), ф. 343, Документа из личног архива краља Николе исписана из архивског одјељења Државног музеја на Цетињу, 1873–1915, Влада Марка Радуловића подноси оставку

дјела, и Гаврило Церовић као министар правде и заступник министра просвјете и црквених дјела.²⁵

Нова Радовићева влада од самог почетка трпила је велики притисак од књаза Николе и дворске камариле. Књаз се тешко мирио са чињеницом да посланици покушавају да ограниче његову власт. Наставак *Народне странке*, њено јачање, све чешћи приједлози за ревизију Устава и преглед финансија предуставног периода, изазваће код књаза велико непријатељство према члановима Народног клуба, такозваним „клубашима“. Књажево непријатељство јачало је са новим приједлозима скупштинске већине, о премјештању пријестонице са Цетиња у Подгорицу, јасној националној политици, и захтјевима за све чвршће везивање са Србијом и Русијом. Сматрајући да Народна скупштина не поштује његове заслуге, књаз Никола је кренуо у отворену опструкцију. На књажев позив један дио посланика престао је да долази на скупштинске сједнице, па је њен рад био угрожен. У једном тренутку у Скупштини је остало свега 38 посланика, тачније један више како би се могао несметано наставити рад.

Узалуд је Андрија Радовић отишао на аудијенцију код књаза, не би ли га убиједио у вјерност клубаша. Све је било узалуд. По повратку из Бара, Радовић је поднио оставку 2. априла 1907. године. У образложењу оставке се поред осталог наводи као разлог сукоб председника Скупштине и једног броја народних посланика. Текст оставке даље наводи да је влада имала рјешење за излазак из кризе, али књаз није прихватио приједлог. На крају стоји да је влада увјерена да не ужива књажево повјерење и зато подноси оставку.²⁶ На челу новог кабинета Владе Књажевине Црне Горе нашао се др Лазар Томановић, који је уједно био министар иностраних дјела и министар правде. За министра војног именован је бригадир Митар Мартиновић, војвода Лакић Војводић за министра унутрашњих дјела, Јован С. Пламенац за министра просвјете и црквених дјела и Душан Вукотић за министра финансија и грађевине.²⁷

Нови избори за Народну скупштину Књажевине Црне Горе одржани су 1907. године, а да би се спровели по вољи књаза Николе, за заступника министра унутрашњих дјела именован је бригадир Митар Мартиновић. Он је упутио инструкције председницима варошких општина и племенским капетанима са детаљним објашњењима на који

²⁵ Службени дио, *Глас Црногорца*, бр. 5, 20. јануар 1907.

²⁶ АИИЦГ, ф. 343, Документа из личног архива краља Николе исписана из архивског одјељења Државног музеја на Цетињу, 1873–1915, Влада Андрије Радовића даје оставку, Цетиње 2. април 1907. године

²⁷ Службени дио, *Глас Црногорца*, бр.16, 5. март 1907.

начин треба спровести изборе.²⁸ Нова влада са др Лазарем Томановићем на челу била је вјерна књазу, а њени чланови били су заклетни противници Народне странке. Двор и новоформирана влада били су одлучни да у нови сазив скупштине не уђе ниједан члан Народне странке, па је донесена одлука да судови не смију потврдити кандидатуру било ког „клубаша“. Како је записао Јанко Тошковић, књаз Никола је изјавио да неће дозволити нити једном клубашу да уђе у Скупштину, а оном који уђе он ће (књаз Никола прим. Ф. В.) бити коњ.²⁹ Пред саме изборе одржана је војна вјежба резервиста. Резерва је држана у мобилном стању све до свршетка избора. Овим чином прекршен је Изборни закон који је забрањивао било какво мобилисање снага пет дана пред изборе.³⁰

Притисак је настављен, па је велики број чиновника из државне службе отпуштен или пензионисан. Београдска штампа је извјештавала да је тих дана 160 чиновника, присталица Народне странке, поднијело оставку.³¹ Режим је без много устручавања грубо утицао на изборну вољу гласача. На гласачким мјестима уклоњене су гласачке кутије, а на биралишта су упућена и лица под оружјем, под изговором одржавања реда и мира. У Пиперској капетанији гласачи су након сазнања да је кутија кандидата Спасоја Пилетића уклоњена, своје гласачке куглице избацили кроз прозор биралишта. Стотинак гласача отишло је са биралишта не гласајући. На биралишту Доњокучке капетаније бирачи су затекли војне власти, па је њих 321 напустило гласачка мјеста. Кандидат Народне странке Михаило Ивановић такође је остао без гласова. На биралиштима у Љешанској капетанији код Подгорице војска је кршила *Закон о слободи гласања*.³² Кршење изборне воље у Црној Гори била је тема и у листу *Обзор*. Овај лист је извјештавао да је бригадир Велиша Лазовић из Куча, наоружан и у пратњи сина, пријетио гласачима да гласају по господаревој вољи. Првак подгоричких муслимана, Мехмед Медо Лукачевић, отворено је пријетио муслиманским гласачима да ће их протјерати уколико не гласају за режим.³³

Политика двора се огледала у прогону и хапшењу клубаша, као и отвореном притиску на вољу гласача. Уродила је плодом. На изборима 18. октобра 1907. године ниједан кандидат Народне странке није ушао у Скупштину. Била је то велика побједа књаза и дворске камари-

²⁸ Н. Ракочевић, нав. дј., 73.

²⁹ Ј. Тошковић, *Мемоари*, 59.

³⁰ Јован Ђоновић, *Уставне и политичке борбе у Црној Гори почетком XX вијека 1905–1910*, Београд, 1939., 169.

³¹ Јован Маркуш, *Народна странка у Књажевини и Краљевини Црној Гори 1906–1918. Прилог почецима парламентаризма у Црној Гори*, Цетиње, 2005, 300.

³² Никола Шкерковић, *Црна Гора на освитку XX вијека*, Београд, 1964, 247–248.

³³ Ј. Маркуш, нав. дј., 30

ле. Књаз Никола је још једном показао особине апсолутистичког владара, кршећи устав који је сам донио. Четири наредне године у Народној скупштини су били људи по књажевој вољи који су без поговора спроводили политику двора. Прваци Народне странке показали су политичку зрелост и поред свих неправилности и терора режима, и нијесу предузели ништа што би могло да изазове крвопролиће. Књаз и људи око њега овакво држање клубаша окарактерисали су као слабост, неспособност и кукавичлук. Иако су клубаша насилно уклоњени из политичког живота, њихова снага и упориште у народу није сломљено, а те чињенице је био свјестан и књаз Никола.³⁴

Сљедећи избори за Црногорску народну скупштину одржани су 1911. године, послје бурних догађаја како на унутрашњем тако и на спољашњем плану. Наиме, у Црној Гори је 1907. године избила такозвана *бомбашка афера*, а 1909. године *васојевићка афера - колашински процес*. Европски континент је 1908/09. године потресла *Анексиона криза*. Прије ових избора, Књажевина Црна Гора је августа 1910. године уздигнута на ранг краљевине.

Иако је политичко врење у Црној Гори утихнуло, књаз Никола је дао директиву да се на изборима 1911. године онемогући учешће свима за које се сумњало да припадају Народној странци. Крајем августа министар унутрашњих дјела одлази на одсуство, а ради спровођења поминуте директиве, за његовог заступника краљ Никола именује бригадира Јанка Вукотића.³⁵ Одсуство министра Ђукановића била је политичка одлука, донесена са циљем да се полицијска и војна власт нађе у рукама једног човјека, у овом случају сердара Вукотића. Пред саме изборе, за вршиоце дужности управитеља обласних управа постављени су високи официри, а такође, у једном броју капетанија за вршиоце дужности капетана именована су лица из војних кругова. Јанко Вукотић издао је наредбу обласним управама да се на дан избора на бирачким мјестима одржава ред и мир. Ова наређења требало је да управе прослиједи капетанијама, да их добро проуче у њиховим задацима. Такође, власти у капетанијама требало је да буду приправне, да се у сваком тренутку могу одазвати на позив председника бирачког одбора.³⁶ Издата су наређења, да се на вријеме ураде и изложе бирачки спискови на увид бирачима. Сердар Вукотић је издао наређење да све кафане у близини биралишта буду затворене до краја гласања, и да се народу сугерише да након обављања гласачког права одлази кућама.³⁷

³⁴ Н. Шкерковић, нав. дј., 248–249.

³⁵ Дневник, *Цетињски вјесник*, бр. 66, 24. август 1911.

³⁶ Н. Ракочевић, нав. дј., 112.

³⁷ Исто, 113.

И овога пута на изборним мјестима вршила се отворена агитација, како од официра Народне војске, тако и од официра стајаће војске. Агитовало се да гласачи гласају за владиног кандидата, уз отворену подршку заступника министра унутрашњих дјела. Тако је војска ушла у политику, и без много обзира нарушавала слободу гласања и кршила закон. Јанко Тошковић о уплитању војске у изборни процес пише: „Једне вечери уочи самог дана избора, по наређењу свог надлежног министра именовани официри пошли су да обиђу сва села и осигурају избор противу званог клубашког кандидата, али су одмах у једном оближњем селу били са свих страна физички грубо од организованих мјештана, жена и дјете села нападнути, тако да су се грдни без капа, обуће и огртача и једва, како се то каже, живи у Колашин вратили“.³⁸ Било је случајева да пред самим бирачким мјестом стоји шпалир војника, кроз који је морао проћи сваки гласач који је прозван по изборном реду. Ово је била још једна метода којом се вршио притисак на гласаче да свој глас дају владином кандидату. Такође, Тошковић наводи да је војска покушала и упад на бирачко мјесто, али је била одбијена од народа па је била принуђена да позове појачање. Гарнизон који је стигао из Колашина у Липово, провалио је на гласачко мјесто и прекинуо гласање, док су бирачи са бирачким одбором кренули у Колашин, са жалбом о грубом кршењу гласачке слободе од стране војске.³⁹

Грубо кршење изборне воље дешавало се и у осталим капетанијама, па је у Братоножићкој капетанији на све начине спречавано гласање за учитеља Јакшу Поповића. Од њега је тражено да се одрекне кандидатуре, или ће одмах бити ухапшен.⁴⁰ Резултати избора одржаних 14. септембра 1911. године објављени су у *Гласу Црногорца*, док је прва сједница Народне скупштине одржана 18. новембра 1911. године. На тој сједници посланик Јанко Тошковић јавио се за ријеч, тражећи да се уведе у списак посланика, јер је за то имао уредна документа, наводећи да је можда дошло до омашке, па је молио да председавајући то исправи. Привремени председник скупштине Влаховић одговорио је Тошковићу да ће га секретар завести у списе.⁴¹ Влаховић је даље дао упутства привременом секретару Сави Драговићу, да посланике подијели у пет одсјека. У том тренутку у скупштини се налазило 69 посланика. У прва три одсјека било је четрнаест посланика, у четвртном петнаест, а у петом свега дванаест.⁴² Сваки одбор имао је задатак да изабере по једног члана

³⁸ Ј. Тошковић, *Мемоари*, 94–95.

³⁹ Исто, 95–96.

⁴⁰ Н. Ракочевић, нав. дј., 116–117.

⁴¹ *Ст. биљешке*, 1911, 2.

⁴² Исто, 2–3

у Верификационој комисији, који ће прегледати пуномоћја посланика. Као и у претходном сазиву, посебна пажња је посвећена верификацији мандата и прегледу жалби. Након прегледа жалби из деветнаест капетанија, донесена је одлука да се све жалбе и примједбе одбијају.⁴³ Ипак, Скупштина је наставила да расправља и дискутује о неправилностима током избора 1911. године.

Све до љета 1912. године влада др Лазара Томановића је имала власт, али је тада поднијела оставку, коју је краљ Никола прихватио. Кабинет који су чинили Лазар Томановић, Марко Ђукановић, Јанко Вукотић, Мило Дожић и Филип Јерговић, замијениће нова влада са бригадиром Митром Мартиновићем, који је уједно био и министар војни и министар иностраних дјела. Поред Мартиновића, чланови владе били су: Јован С. Пламенац као министар унутрашњих дјела и заступник министра просвјете и црквених дјела, министар правде Душан Вукотић, министар финансија и грађевина др Секула Дрљевић.⁴⁴ Ова влада увела је Црну Гору у балканске ратове, али се Скупштина није састајала, јер је одлуку о рату могао да донесе сам краљ. Влада бригадира Митра Мартиновића поднијела је оставку, након што је Војска Краљевине Црне Горе под притиском великих сила морала да напусти Скадар. Оставку владе краљ Никола је уважио, а на чело нове поставио бригадира Јанка Вукотића, који је уједно био и министар војни. Поред Вукотића владу су чинили и Лабуд Гојнић као министар унутрашњих дјела, Ристо Поповић као министар финансија и грађевина, Мирко Мијушковић као министар просвјете и црквених дјела, Љубо Бакић као министар правде и Петар Пламенац као министар иностраних дјела.⁴⁵

Наредни избори за Црногорску народну скупштину одржани су крајем децембра 1913. године, без класичне страначке организације. Народна странка основана 1907. године, која је једина имала свој програм, била је забрањена исте године, док је велики број њених чланова био осуђен у бомбашкој и васојевићкој афери. Права народна странка никада није штампала свој програм, и била је на власти од пада Радовићеве владе 1907. године, па све до оставке владе бригадира Митра Мартиновића. Као трећа политичка струја издвајала се група Мијушковић-Јабучки, названа тако јер су се на њеном челу налазили Лазар Мијушковић, Мирко Мијушковић и Ристо Поповић, са рођацима који су називани Јабучани по широј братственичкој групацији.⁴⁶ Влада Јанка Вуко-

⁴³ Исто, 8–15

⁴⁴ Службени дио, *Глас Црногорца*, бр. 24, 6. јун 1912.

⁴⁵ Службени дио, *Глас Црногорца*, бр. 18, 25. април 1913.

⁴⁶ Новица Ракочевић, „Избори за Црногорску народну скупштину у јануару 1914. године и програм владе генерала Јанка Вукотића“, *Историјски записи*, 3-4, Титоград, 1972, 413.

тића била је коалициона, јер су у њу ушла и два члана која су сматрана присталицама Народне странке, Љубо Бакић и Петар Пламенац. Вукотићу је било јасно да се не може радити по старом, па је од првог дана Влада под његовим вођством заузела либералан курс. Подршку за либерализацију свакако није могао тражити, а ни добити од скупштинског сазива из 1911. године, па је Вукотић тежио новим изборима. Подршку за нове изборе добио је од краља Николе, који је нове изборе заказао за 29. децембар 1913. године, а нови сазив Скупштине за 15. јануар 1914. године.⁴⁷

Избори 1913. године били су слободни, мада је на одређеним мјестима постојала агитација, а велики број уписаних бирача није искористио своје право гласа. Разлог за ово била је чињеница да се један број бирача налазио у иностранству на раду, други су распоређени на војне положаје у Метохији, трећи су се школовали у иностранству, док је знатан број уписаних бирача страдао у балканским ратовима. Избори су били одржани у границама из 1912. године, тј. на територијама које су припојене након балканских ратова гласање није одржано.⁴⁸ Пред саме изборе посебна пажња посвећена је сређивању бирачких спискова. Власти су дале наређење да се у спискове унесу и одсутна лица, без обзира на то да ли ће на дан избора бити у могућности да гласају.⁴⁹

Постављало се питање да ли ће влада изаћи са посебним листама кандидата, те какав ће статус имати чланови Народне странке, нарочито они осуђени у политичким процесима. Политички осуђеници, иако ослобођени од издржавања затворске казне, нијесу се могли кандидовати на изборима без краљевог помиловања. Краљ Никола је осуђенике помиловао још априла 1913. године. У акту о помиловању поред осталог стоји: „Његово Величанство краљ благоизволио је помиловати од даљег издржавања казне као и повратити сва грађанска права доље именованим особама, као и свијема другијема који су били осуђени због бомбашке и велеиздајничке афере“. Том приликом помилована су сљедећа лица: Андрија Радовић, Милисав Раичевић, Војин Митровић, Миљан Радоњић, Никола Лаковић, Мирко Беговић, Мираш Мојашевић, Мирко Асановић, Којо Рачић, Новица Мојашевић, Радун Ивановић и др Милован Марушић.⁵⁰ Политички осуђеници тражили су амнестију као знак сатисфакције да су невино осуђени. Група Мијушковић – Јабучки, као и дивизијар Вукотић били су за давање амнестије,

⁴⁷ Службени дио, *Глас Црногорца*, бр. 48, 12. октобар 1913.

⁴⁸ Н. Ракочевић, *Црногорска народна скупштина*, 139.

⁴⁹ Исто, 140.

⁵⁰ Државни архив Црне Горе - Цетиње, фонд, *Бомбашка афера*, ф.4, Краљ Министарству правде Цетиње 11. април 1913. бр. 1633.

па је тај приједлог упућен краљу на потпис, што је он без већег оклијевања потписао.⁵¹ Током изборне кампање дошло је до кризе Владе, када је Мирко Мијушковић, незадовољан једном одлуком Лабуда Гојнића, поднио оставку, коју ће убрзо повући. Влада је такође полемисала да ли на изборе треба изаћи са листом кандидата или без ње. Ипак, након разматрања, одлучено је да Влада на изборе иде без листа. Пошто није било истакнутих листа, кандидат је могао бити свако ко је испуњавао законске услове, што је довело до тога да буде велики број кандидата на овим изборима. У изборну агитацију ишло се појединачно. Кандидати су се бирачима обраћали писаним прогласима, у којима су износили своја гледишта и ставове у погледу спољашње и унутрашње политике. У прогласима су углавном изношени: критика на рачун претходне владе, те залагања за демократизацију друштва и тијесно зближавање са Србијом.⁵²

Најпотпунији програм једног посланика штампао је Никола Шкерковић, директор гимназије у Подгорици. Он се залагао за слободу удруживања, збора и договора, слободу штампе, независност суда, тајно гласање, отварање основних и средњих школа, унапређење путева, пољопривреде, правилну подјелу слободног земљишта, као и за жељезничко повезивање са Србијом. Такође, Шкерковић је у прогласу тражио и унију са Србијом.⁵³ Група присталица Народне странке састала се више пута у Подгорици, гдје су између осталог предлагали дипломатску и царинску унију Црне Горе и Србије. Постојала је идеја да њихову листу у Подгорици предводи Марко Даковић, осуђеник политички борац против режима краља Николе и осуђеник на смрт у бомбашкој афери. Даковић је ову понуду одбио. На челу листе био је Митар Вукчевић, потписник прогласа Народне странке, такође осуђен у бомбашкој афери на десет година робије. Листу у Подгорици истакао је засебно и министар Петар Пламенац, који је важио за присталицу Народне странке⁵⁴

Од свих прогласа само је један имао партијско обиљежје, то је проглас „Наша ријеч бирачима у Црној Гори“, који је потписао Јован С. Пламенац у име Праве народне странке. Проглас је имао јаку патриотску ноту. Пламенац позива бираче да свој глас дају „правим народњацима“, који су од првог дана уставног живота стали уз народне светиње и идеале.⁵⁵

⁵¹ Н. Ракочевић, *Црногорска народна скупштина*, 139.

⁵² Исто, 140–141.

⁵³ Исто, 141.

⁵⁴ Н. Ракочевић, „Избори за Црногорску...“, 417.

⁵⁵ АИИЦГ, ф. 81, *Документа Јована С. Пламенца*, Проглас бирачима из 1913.

Даље се у прогласу наводи да су „праваши“ знали сачувати државу у најтежим тренуцима од унутрашњег пожара. Пламенац такође „правашима“ приписује да су: „Сјајно припремили и извели *Косовску освету*, те је вјековима заробљеној браћи синула слобода, и име Србиново широм свијета прослављено“. Проглас у осам тачака тражи да се спољна политика води у духу уједињења Црне Горе и Србије, да се изврши ревизија Устава како би се омогућио што правилнији уставни и парламентарни живот. Затим да се посебна пажња посвети привреди, и да се праведно подијели земља у новоослобођеним крајевима. Такође, у прогласу се наводи да се морају извршити реформе финансија, војске, судства, администрације и просвјете. Након поменутих тачака, упућен је позив свештеницима и учитељима, који су у непрестаном додиру са народом, да помогну *Праву народну странку*. На маргинама прогласа Пламенац позива бираче да без страха изађу на биралишта.⁵⁶

Изборни процес је, углавном, текао без већих неправилности, мада је на појединим гласачким мјестима било кршења закона. На овим изборима изабрано је 66 посланика. Гласало је више од половине уписаних бирача. Гласови су већином дати кандидатима опозиционо расположеним према бившем режиму. Права народна странка је и поред патриотског прогласа и истицања свог упоришта у народу, претрпјела тежак пораз, добивши свега седам мандата у новом сазиву Скупштине. Чланови Народне странке и потписници њеног програма освојили су девет мандата, док су остала посланичка мјеста припала групи Мијушковић-Јабучки и неопређијелим кандидатима, док су се тројица посланика декларисала као омладинци Марка Даковића.⁵⁷ Са пораженим правашима нијесу жељели сарадњу ни влада ни краљ, па су они остали опозиција скупштинској већини и дивизијару Јанку Вукотићу. Влада је у Скупштини жељела што је могуће више посланика на својој страни, па је министар Мирко Мијушковић позвао неопређијелене посланике да приђу његовој групи. Један број је прихватио позив, док је Никола Шкерковић са још пар посланика изјавио да припада Народној странци. Постављало се питање како ће се у овом сазиву опређијелити „клубаши“. Они су послје неколико састанка одлучили да приђу групи Мијушковић-Јабучки. До састанка је дошло у кући Љуба Бакића. Од клубаша на овом састанку учествовали су, поред Бакића, Андрија Радовић и Михаило Ивановић, док су из Мијушковићеве групе присуствовали Мирко Мијушковић и Саво Вулетић. На овом састанку било је договорено да се за предсједника Скупштине изабере Мило Дожић, иначе

⁵⁶ Исто

⁵⁷ Н. Ракочевећ, „Избори за Црногорску...“, 419-420; Новоизабрани народни посланици, *Глас Црногорца*, бр. 1, 4. јануар 1914.

мијушковићевац, а за потпредседника Гаврило Церовић. Такође, било је ријешено да влада изађе пред Скупштину са прогласом, који ће радни блок претрести и усвојити.⁵⁸

На првој скупштинској сједници бесједу је одржао краљ Никола, који је по обичају, бурно поздрављен од стране посланика. У бесједи је, онако како је само он умιο, говорио о шестовјековној борби са Турцима и побједи у балканским ратовима, такође напомињући и учешће црногорке војске на страни Србије у рату са Бугарском, као и о добровољцима из југословенских земаља, који су се борили под црногорском заставом. У наставку бесједи краљ је говорио о тешком послу који чека њега и Владу, о помоћи породицама погинулих бораца, реформама у војсци и њеној модернизацији, реформама у просвјети и другим плановима. Када је ријеч о спољној политици, говорио је о успјесима братских краљевина, о братском заједничком раду са Србијом и традиционалним везама са Русијом.⁵⁹ У експозеу дивизијара Јанка Вукотића истакнута су државно-правна, политичка, економска и културна начела. Водилја рада нове владе је слобода и правда. Радиће по Уставу и закону, али се наводи и да ће се припремати услови за ревизију постојећег устава. Експозе је предвиђао реформе унутрашње самоуправе, смањење области и капетанија, уређење народног здравља, изградњу болница, бесплатно лијечење итд. Привредни дио предвиђао је отварање земљорадничких и других стручних школа, давање земљорадничких кредита и отварање радничких задруга. Нове реформе предвиђене су у области трговине и црквених и просвјетних дјела. У спољној политици Црна Гора ће водити заједничку војну и дипломатску акцију у договору са Србијом. Предвиђена је и царинска унија, као и војна сарадња и заједнички рад у одбрани српства. Вукотић се у експозеу позивао на јединство Срба и Хрвата, и рад на заједници, притом водећи рачуна о интересима како Србије тако и Црне Горе. Такође, Влада се залагала и за пријатељске односе са сусједним државама, као и са вјековном заштитницом Русијом.⁶⁰

Овај сазив скупштине одржао је 54 засиједања и донио велики број закона. Донесени су: *Закони о ковању сребрног, никлованог и бронзаног новца*, *Закон о повластицама*, које се додељују једном холандском индустријалцу за експлоатацију петролејског мајдана, *Закон о помоћи војним инвалидима, породицама погинулих, умрлих или несталих*, *Закон о продужењу буџета прихода и расхода*, *Закон о насељавању у новоослобођеним крајевима* и *Закон о чиновницима грађанског реда*.⁶¹

⁵⁸ Исто, 421–422.

⁵⁹ *Ст. биљешке*, 1914, 33–38.

⁶⁰ Исто, 46–53.

⁶¹ Н. Ракочевић, нав. чл., 429.

* * *

Изборе у Књажевини/Краљевини Црној Гори 1905–1913. године обиљежила је политичка борба књаза/краља Николе са једне, и опозиције са друге стране. Књаз је имао за циљ да очува апсолутистичку власт и заустави демократизацију друштва. Са друге стране, опозиција окупљена око *Народне странке* тежила је да избори што веће политичке слободе и ограничи књажевску власт. У првим конфронтацијама са режимом опозиција је поражена, а демократизација друштва заустављена. Избори након 1907. године спровођени су по жељи двора. Тек је влада Јанка Вукотића, формирана 1914. године, омогућила улазак „клубаша“ у власт. Поред великих планова, овој влади се није пружила прилика да све планирано спроведе у дјело. Црна Гора је убрзо ушла у Први свјетски рат, да би већ у јануару 1916. године капитулирала, а 1918. године престала да постоји као независна држава.

Filip D. VUČETIĆ

ELECTIONS IN THE PRINCIPALITY/THE KINGDOM OF MONTENEGRO 1905-1913.

Summary

The Principality of Montenegro entered the 20th century as an absolutist monarchy. The absolutist government was reflected in the figure of Prince Nikola who completed 40 years of rule on the throne. Nevertheless, at the beginning of the 20th century, a new generation educated abroad grew up in Montenegro, seeking greater rights and freedoms.

May coup in Serbia in 1903 and the Revolution in Russia in 1905, forced Prince Nikola to relent. With the St. Lukas Proclamation, King Nikola opened a new era of political life. With the above-mentioned Proclamation, the Prince gave the people a Constitution in 1905 on Nicholas's Day. This act created the first precondition for the political organization of groups and individuals. Shortly after the convening of the first parliamentary convocation, the People's Club was formed, which grew into a People's Party in 1907.

To the formation of a People's Party, the Prince responded by forming a Real People's Party, which gathered members of the court camarilla. In all elections, there was a political struggle between the above mentioned political groups. The People's Party, due to its democratic aspirations, came under the attack of the regime and it will be banned by the outbreak of the Bomb Affair in 1907. From that moment, the

democratization of society was stopped, and the elections were conducted according to the wishes of the Court. Only after the elections held in 1913, a part of members of the People's Party, joined the Janko Vukotic's government.

Извори

Необјављени извори

- а) Државни архив Црне Горе – Цетиње фонд:
- Бомбашка афера, ф. 4.
- б) Архив Историјског института Универзитета Црне Горе фондови:
- Документи из личног архива краља Николе (исписана из Архивског одјељења Државног музеја на Цетињу) 1873–1915;
 - Документа Јован С. Пламенац.

Објављени извори:

- *Стенографске биљешке Црногорске народне скупштине 1906-1915*, Цетиње, 1906-1915;
- *Црногорски законици 1796–1916, правни извори и политички акти од значаја за историју државности Црне Горе, зборник докумената, IV*, приредили: др Бранко Павићевић – др Радослав Распоповић, Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица, 1998;
- *Устав за Књажевину Црну Гору*, Цетиње, 1907.

Мемоарски извори:

- Тошковић Јанко, *Мемоари: биљешке из уставне владавине краља Николе и њеног трагичног свршетка од 1905 до 1918. године*, Обод, Цетиње, 1974. Штампа:
- *Глас Црногорца* – Цетиње

Литература

- Вукчевић Младен, „Оглед о законском уређењу начина рада Црногорске народне скупштине из 1906. године“, *Историјски записи*, 1-4, Подгорица, 2006, 331–336.
- Вукчевић Лука, *Никољдански устав 1905 и почеци уставног живота у Црној Гори*, Културно-просвјетна заједница, Подгорица, 1996.
- Дашић Миомир, „Неки преломни догађаји у јужнословенским земљама на почетку XX вијека, и њихова рефлексивна доношења Устава за Књажевину Црну Гору 1905“, *Историјски записи*, 1-4, Подгорица, 2005; 269–287.

-
- Ђонових Јован, *Уставне и политичке борбе у Црној Гори почетком XX вијека*, Београд, 1939;
 - Илинчић Вукић, *Први опозициони лист у Црној Гори народна мисао, изабрани чланци*, Институт за српску културу, Никшић, 2016;
 - Јокић Љиљана, *Устав за Књажевину Црну Гору*, Графос, Подгорица, 1996.
 - Маркуш Јован, *Народна странка у Књажевини и Краљевини Црној Гори, 1906–1918, прилог почецима парламентаризма у Црној Гори*, ИИЦ – Народна мисао, Цетиње, 2005;
 - Ракочевих Новића, *Црногорска народна скупштина 1906–1914*, Унирекс, Подгорица 1997;
 - Ракочевих Новица, „Избори за Црногорску народну скупштину у јануару 1914. године и програм владе генерала Јанка Вукотића“, *Историјски записи*, 3–4, Титоград, 1972, 413–430;
 - Шкерових Никола, *Црна Гора на освитку XX вијека*, Научно дело, Београд, 1964.
 - Šuković Mijat, *Ustav za Knjaževinu Crnu Goru od 1905: u svom vremenu*, Podgorica, CID, 2006.